

MUHAMMED b. ABDULLAH el-MEHDÎ

duğunu öğrenmeye çalıştı; onlar da Muhammed'in kendisine muhalefet etmek istemediğini, fakat korktuğu için saklandığını belirttiler. Daha sonra halife, Abdullah b. Hasan'la yaptığı bir görüşmede yine oğlunun nerede olduğu konusunda ondan bilgi alamayınca aralarındaki münasebetler gergin bir safhaya girdi. Taberî'nin rivayetine göre bu sırada Muhammed b. Abdullah'ın adamları halifeye suikast yapmak istedilerse de Muhammed bunu kabul etmedi (*Târîh*, VII, 552). Fakat haberin duyulması üzerine Mansûr başta babası olmak üzere Muhammed'in bütün yakınlarını hapsedirdi. Üç yıldan fazla hapiste kalan ve çok sert muamelelere mâruz kalan Abdullah b. Hasan'la yakınları sonunda nakledildikleri Kûfe'deki bir hapishanede öldüler. Bunun üzerine Muhammed, Cüheyne ve diğer bazı kabilelerle Medine ahalisinden oluşan adamları ile Medine'yi ele geçirip Vali Riyâh b. Osman'la Abbâsî taraftarlarını hapsedti (1 Receb 145 / 25 Eylül 762; bk. İbn Sa'd, s. 376). Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in, hilâfeti Abbâsîler'den önce -özellikle Ebû Ca'fer ve kardeşlerinin biatlarıyla- gerçekleştiği için Muhammed b. Abdullah'ı destekledikleri, hatta İmam Mâlik'in Mansûr'un hal'ine fetva vererek Muhammed'e biatı teşvik ettiği kaydedilir. Mu'tezile'nin bir kısmı harekete arka çıkarken Muhammed'in kardeşi İbrâhîm de 1 Ramazan 145 (23 Kasım 762) tarihinde bir isyan başlattı ve Basra'yı zaptetti; böylece Medine ile Basra Muhammed b. Abdullah'ın hâkimiyetine girmiş oldu. Halife Mansûr, yeğeni İsâ b. Mûsâ'yı 4000 kişilik bir kuvvetle Medine üzerine gönderdi. İsâ, Medine'ye yaklaştığında Muhammed b. Abdullah'a ve şehir ahalisine bir mektup yollayarak teslim oldukları takdirde canlarına ve mallarına dokunulmayacağını söyledi. Teklifi reddeden Muhammed ve şehrin ileri gelenleri nasıl bir savaş taktiği uygulayacaklarını tartıştılar; sonunda Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı'nda yaptığı gibi savunmada karar kılındı. Şehrin etrafındaki hendekler derinleştirilerek gerekli hazırlıklar yapıldı. Medine önlerine gelen Abbâsî kuvvetleri ramazanın sona ermesini beklemeden savaş düzenine girdiler ve Muhammed b. Abdullah'ın ordusundan kaçmak isteyenler için İbnü'l-Cerrâh (veya Ebü'l-Cerrâh; bk. İbnü'l-Esîr, V, 547) Mescidi civarı hariç şehri tamamen kuşatma altına aldılar. İsâ b. Mûsâ tekrar, Medine halkına teslim oldukları takdirde canlarına ve mallarına dokunulmayacağını ve şehirden ayrılmak isteyenlere izin verileceğini ilân ettiyse de Medineliler

buna hakaretlerle karşılık verdiler. Savaş başladıktan birkaç gün sonra hendekleri aşarak Medine sokaklarına yayılan Abbâsî güçleri karşısında tutunamayan halkın birçoğu öldü veya yaralandı, bir kısmı savaştan çekildi, bir kısmı da çevredeki dağlara kaçtı. Muhammed, yakınlarının kendisinin Basra veya Mekke'ye gitmesi yolundaki tekliflerini reddederek mensuplarının Medine'den ayrılmasına izin verdi ve kendisi az sayıda adamıyla çarpışmaya devam etti. Neticede isyanın bastırılmasında görev alan eski Mısır valisi Humeyd b. Kahtabe tarafından öldürüldü (14 Ramazan 145 / 6 Aralık 762); isyanı iki ay on yedi gün sürmüştü (İbn Sa'd, s. 378). Tarihçiler, bu çarpışmada onun nâdir görülen bir cesaret gösterdiğini ve düşmanlarından yetmiş kişiyi öldürdüğünü nakleler (Taberî, VII, 586). Muhammed'in kesik başı İsâ b. Mûsâ'nın önüne konulduktan sonra İsâ bu başın sahibinin müminlerin emirine baş kaldırdığı için öldürüldüğünü, aslında onun âbid ve zâhid bir kimse olduğunu ifade etti. Muhammed b. Abdullah'ın kesik başı Kûfe'de bulunan halifeye gönderildi; Muhammed'in kız kardeşiyle kızının halifeye müracaatları üzerine de Medine'ye getirilerek Bakî Mezarlığı'nda gövdesinin yanına gömüldü. Muhammed b. Abdullah'ın ölümünden sonra taraftarları onun mehdiliğini iddia etmişler, Zeydiyye'nin Cârüdiyye fırkasından bazıları ise ölmediğine, yeryüzünü adaletle doldurmadan da ölmeyeceğine inanmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât: el-Mütemmim*, s. 372-378; Halife b. Hayât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 421-423; a.mlf., *et-Tabakât* (Zekkâr), II, 673-674; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâlî), Beyrut 1406/1986, III, 1487-1501; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 418, 424, 431-432, 450, 452-453; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VII, 552-609; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 306-308; a.mlf., *et-Tenbih*, s. 341; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Makâtîlü't-Tâlibiyyîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 202-277; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 529-555; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî* (nşr. M. İvaz İbrâhîm Bek - Ali el-Cârim Bek), Mısır, ts. (Dârü'l-ma'rîf), s. 147-148; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 210-218; Safedî, *el-Vâfi*, III, 297-300; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'il-i'Arab*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), III, 77-87; Semîre Muhtâr el-Leysî, *Cihâdü's-Şi'a fi'l-âsri'l-Abbâsiyyi'l-evvel*, Beyrut 1398/1978, s. 111-146; M. Süleyman Abdeh, *Hareketü'n-Nefsi'z-Zekiyye Muhammed b. Abdillâh b. Hasan*, Küveyt 1983; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 84-91; Kasım İlgün, *Halife Mansûr ve Dönemi: 136-158/754-775* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 78-102; İbrâhîm es-Seâfin, *Fi Mihrâbi'l-ma'rife*, Beyrut 1997, s. 131-147; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtima*

Evlâdi, İstanbul 2004, s. 148-230; T. Nagel, "Ein früher Bericht über den Aufstand von Muhammad b. 'Abdullah im Jahre 145 h", *Isl.*, XLVI (1970), s. 227-262; Hasan Kurûn, "Me'sâtü'n-Nefsi'z-Zekiyye", *ME*, XLIX/3 (1977), s. 510-519; F. Buhl, "Muhammad b. 'Abd Allâh", *EP* (İng.), VII, 388-389.

 MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED b. ABDURRAHMAN

(bk. İBN EBÛ LEYLÂ,

Muhammed b. Abdurrahman).

MUHAMMED b. ABDURRAHMAN

b. HİŞÂM

(bk. MEVLÂY MUHAMMED IV).

MUHAMMED b. ABDÛLCEBBÂR

el-UTBÎ

(bk. UTBÎ, Muhammed b. Abdülcebbâr).

MUHAMMED
ABDÛLHAK İLÂHÂBÂDÎ

(محمد عبدالحق إله آبادي)

Muhammed Abdülhak b. Şâh Muhammed b. Yâr Muhammed İlahâbâdî (1836-1915)

Hindistanlı âlim.

Şâban 1252'de (Kasım 1836) İlahâbâd'in (Allahâbâd) Nivân köyünde doğdu. Soyu Hz. Ebû Bekir'e ulaşmaktadır (Abdullah Mirdâd Ebü'l-hayr, s. 233). İlk eğitimini İlahâbâd'da aldı ve Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. Tûrâb Ali Leknevî'den (ö. 1281/1864) medrese sistemine göre ders okudu ve Şeyh Abdullah Gorakpûrî'ye biat etti. Daha sonra Delhi'ye gibip muhaddis Kutbüddin Dihlevî'den ve başka âlimlerden ders gördü. Dihlevî kendisine müselâat rivayetleri için icâzet verdi. Hint alt kıtasının İngiliz hâkimiyetine geçmesi üzerine ülkeden ayrıldı (1866). Dört yıl ikamet ettiği Medine'de Şeyh Ali b. Yûsuf ve Abdülganî b. Ebû Saîd Ömerî Dihlevî'den hadis ve tefsir gibi ilimler okudu; hadis ve tasavvuf icâzeti aldı. Felsefenin yanı sıra Muhyiddin İbnü'l-Arabî mesleğine göre tasavvufa da ilgilenen Muhammed Abdülhak Mekke'ye gittikten sonra ders vermeye başladı; elli yılını geçirdiği bu şehirde pek çok talebe yetiştirdi. Bunlar arasında Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer Dihlevî ve Abdülevvel Cavnpûrî zikredilebilir. Hac vesilesiyle Mekke'ye gelen Hintli

müslümanlar kendisinden ders alıyordu. Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin *Delâ'ilü'l-hayrât*'ını çok okutması ve rivayet icâzeti vermesi sebebiyle "Şeyhü'd-Delâil" lakabı ile anıldı (Abdülhay el-Hasenî, VIII, 220). Muhammed Abdülhak, 19 Şevval 1333 (30 Ağustos 1915) tarihinde Mekke'de vefat etti ve Cennetü'l-mualâ'da Rahmetullah el-Hindî'nin yanına defnedildi (a.g.e., VIII, 221). Kaynaklarda ölüm tarihiyle ilgili farklı bilgilerde rastlanmaktadır. Onun hadis ilminde titiz olmadığı bildirilmiştir. Bu durum tefsirindeki rivayetlerden de anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. *el-İklîl 'alâ Medâriki't-tenzil*. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Medârikü't-tenzil ve hakâ'ıku't-te'vîl* adlı tefsirinin hâşiyesi olup Nûr Muhammed'in gayretiyle yedi cilt halinde basılmış (Bhraich 1336), daha sonra dört cilt olarak tıpkıbasımı yapılmıştır (İstanbul, ts.). Müellife şöhretini kazandıran *el-İklîl*'de edebî açıklamalar ve dil tahlilleri dikkat çekmektedir. Eserde Kur'an kıssalarında Nesefî'nin zikretmediği ayrıntılara girilmiş, zaman zaman İsrâiliyat'a da yer verilmiştir. *Medârikü't-tenzil*'de geçen müfessirlerin, grupların ve fikir hareketlerinin tanıtımına da geniş yer ayrılmıştır. Müellif, ahkâm âyetlerini açıklarken daha çok Hanefî fihkinden, bu arada Kerhî, Cessâs ve Burhâneddin el-Merginânî'nin kitaplarından yararlanmış. Ayrıca Hintli müfessirlerden Molla Ciyûn'un tefsirinden faydalanılan hâşiyede tasavvuf kaynakları da oldukça fazladır (eserin tanıtımı için bk. M. Sâlim Kıdvâî, s. 209-214; M. Ali Ayâzî, s. 149-150). 2. *Sîracü's-sâlikîn 'alâ Minhâci'l-'âbidîn* (Kahire 1331). Gazzâlî'ye ait eserin şerhidir (Abdurrahman Bedevî, s. 236). 3. *Hâşiy'e 'alâ Şerhî's-Süllem* (Leknev 1314). Hangi telif hâşiyesi olduğu kesinlikle bilinmemektedir. Serkîs'in kaydettiği üzere Hamdulâh es-Sendîlî'ye ait mantık kitabının hâşiyesi olabileceği gibi Ahdarî tarafından yazılan ve yine kendisi tarafından şerhedilen *es-Süllemü'l-müevnağ fi 'ilmi'l-manlık*'in hâşiyesi de olabilir. 4. *Nihâyetü'l-emel fi mesâ'ilî'l-hac ve'l-bedel*. 5. *Ta'likât 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Haskefî'nin eseri üzerine yapılmış bir hâşiyedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Serkîs, *Mu'cem*, II, 1673-1674; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 268; *Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymüriyye*, Kahire 1367-69/1948-50, III, 272; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 57-58; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhëtü'l-havâtir*, VIII, 220-221; M. Sâlim Kıdvâî, *Hindustânî Müfessirîn aor Un ki 'Arabî Tefsi-reyn*, Aligarh 1973, s. 209-214; Abdurrahman Bedevî, *Mü'ellesâtü'l-Gazzâlî*, Küveyt 1977, s.

236; Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi şibhi'l-kârretü'l-Hindüyye*, Bağdad 1986, s. 776; Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtaşar min Kitâbi Neşri'n-nevr* (nşr. M. Saîd el-Âmûdî - Ahmed Ali), Cidde 1406/1986, s. 233; M. Ali Ayâzî, *el-Müfessirün: Hayâtühüm ve menhecühüm*, Tahran 1414, s. 149-150; M. Hasan Bikâî, *Kitâbnâme-i Büzürg-i Kur'ân-ı Kerîm*, Tahran 1374 hş., II, 524; Velid b. Ahmed el-Hüseyn ez-Zübeyrî v.dğr., *el-Mevsû'atü'l-müeyyere fi terâcimi e'timmeti't-tefsir ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luğa*, Medine 1424/2003, III, 2128; Füyüzurrahmân, *Te'ârûfi Kur'ân*, Lahor, ts. (Mektebe-i Medeniyye), s. 173.

ABDÜLHAMÎT BİRİŞİK

MUHAMMED ABDÜLKERÎM-i ALEVÎ

(bk. ABDÜLKERÎM-i MÜNŞİ).

MUHAMMED ABDÜLKERÎM el-HATTÂBÎ

(bk. ABDÜLKERÎM el-HATTÂBÎ).

MUHAMMED b. ABDÜLMELİK

(bk. İBNÜ'z-ZEYYÂT,

Muhammed b. Abdülmelik).

MUHAMMED b. ABDÜLVEHHÂB

(محمد بن عبد الوهاب)

Muhammed b. Abdülvehhâb
b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî
(ö. 1206/1792)

Vehhâbilîğin kurucusu.

1115'te (1703) Arap yarımadasının Necid bölgesinde küçük bir yerleşim birimi olan Uyeyne'de doğdu. Hanbelî mezhebinde önemli âlimler yetiştiren ailesi Benî Temîm kabilesine mensuptur. Babası Abdülvehhâb b. Süleyman, Necid bölgesinin tanınmış âlimlerindendi. Muhammed, temel dinî bilgileri Uyeyne kadısı olan babasından öğrendikten sonra Mekke'ye giderek kısa bir süre orada kaldı, ardından Medine'ye geçti. Medine'de Hanbelî âlimi Abdullah b. İbrâhim b. Seyf en-Necdî ve Muhammed Hayât es-Sindî başta olmak üzere dönemin ileri gelen âlimlerinden dinî ilimleri tahsil etti. Ardından çeşitli dinî grupların bulunduğu Basra'ya gitti. Ancak hocası Muhammed el-Mecmûî ile birlikte halkın dinî yaşantısındaki bazı uygulamalara karşı çıktığı için şehirden uzaklaştırıldı. Onun karşı çıktığı uygulamaya, daha sonraki yazılarında hasmâne atıflarda bulunduğu Basralı

Şâzelî şeyhi Muhammed Emîn el-Kavvâz'ın (ö. 953/1546) türbesine yapılan ziyaretler ve burada gösterilen ibadet derecesindeki hürmetle alakalı olabilir. Madî imkânlarının yetersizliği yüzünden dolayı o dönemde Hanbelîliğin önemli merkezlerinden olan Dımaşk'a gidemeyip Lahsâ (Ahsâ) yoluyla Necid'e dönen Muhammed b. Abdülvehhâb, Uyeyne emîriyle ihtilâfa düşmesinin ardından Hureymilâ kasabasına taşınan babasının yanına yerleşti. Onun Necid'e dönmeden önce Bağdat, Halep, Hemedan, İsfahan, Kum, Rey, Dımaşk, Kudüs ve Kahire'yi ziyaret ettiği kaydedilmekteyse de bu bilgiler Vehhâbî kaynaklarınca doğrulanmamaktadır (Cook, *JRAS*, üçüncü seri: II/2 [1992], s. 193-197).

Muhammed b. Abdülvehhâb, Necid'e varduktan sonra bir âlim olarak görev alması beklenirken babasının 1153'te (1740) ölümünün ardından şirk olarak gördüğü bazı dinî uygulamalara karşı islahat hareketi başlattı. Ancak ciddi bir muhalefetle karşılaştı. Muhaliflerinin şiddete başvurmaları ve suikast teşebbüslerinden sonra Hureymilâ'dan ayrılarak Uyeyne'ye döndü. Burada daha önceden tanıdığı Emîr Osman b. Muammer tarafından iyi karşılandı ve fikirlerinin yayılması için siyasi destek gördü. Bu dönemde fikirlerini yaymakla kalmayıp Cübeyle'de Müseylimetülkezzâb taraftarlarına karşı yapılan savaşta şehid düşen bazı sahâbîlerin kabirlerini yıktırması sert tepkilere yol açtı. Lahsâ'nın güçlü kabilelerinden Benî Hâlid şeyhi Uyeyne emîrine Muhammed'i öldürmesi veya sürgüne göndermesi konusunda baskı yapmaya başladı. Bunun üzerine Muhammed 1158'de (1745) Suûd ailesinin yönetimindeki Dir'iye'ye gitmek zorunda kaldı.

Dir'iye'ye yerleşmesi Muhammed b. Abdülvehhâb'ın hayatında bir dönüm noktası oldu. Suûd ailesi kendisine sahip çıktı ve fikirlerinin yayılmasına destek verdi. Bu destek, Muhammed b. Suûd ile oğlu ve halefi Abdülazîz dönemlerinde de devam etti. Bu dönem, Vehhâbî hareketinin geleceği ve etkinliği bakımından en önemli devre olarak görülmektedir. Muhammed dinî muhaliflerini müşrik diye adlandırdığından taraftarları bunlara karşı cihad başlattı. Vehhâbîlik hareketi, yaklaşık otuz yıl süren yavaş ve düzensiz bir yayılma döneminin ardından Suûd ailesinin Necid'in tamamına hâkim olmasıyla büyük bir ivme kazandı. Bu müddet zarfında İbrâhim b. Süleyman, 1187'de (1773) Riyad'ı terketmek zorunda kalan